

Методика. Практика. Експеримент

Теоретико-методичні засади особистісно орієнтованого навчання предметів природничого циклу

Олег ТОПУЗОВ,

доктор педагогічних наук, професор, заступник директора Інституту педагогіки НАПН України

Теорія особистісно орієнтованого навчання перебуває в центрі посиленої уваги сучасних вітчизняних дидактів, психологів та методистів: будучи багатоаспектною, вона стосується з'ясування сутності наукового підходу, його дидактичних засад, формування вмінь самоорганізації, рефлексії, вироблення критеріїв оцінювання змін в особистісних структурах учнів.

У сучасній педагогічній думці послідовно розроблено декілька концепцій, кожна з яких розглядає особистісно орієнтоване навчання з різних позицій, які не заперечують одна одну, а роблять акценти на різних складових цього процесу. Метою особистісно орієнтованої освіти визнається створення умов для розкриття універсальних особистісних здібностей учня. В особистісно орієнтованому навчанні одним із головних є принцип «розвивальної допомоги», який полягає в тому, щоб дати можливість учню усвідомити себе і спонукати його до вияву власної активності, реалізації внутрішніх сил, самовизначення, до прийняття рішень і відповідальності за них, що в подальшому допоможе сформованій активній особистості ініціювати ідеї, спрямовані на розвиток соціокультурної дійсності.

Дослідження в цій галузі проводилися такими зарубіжними психологами, як В.Джеймс (теорія особистості та ієрархія особистостей), А.Маслоу (ієрархія потреб особистості та роль мотивації в її формуванні), К.Роджерс (теорія особистості та її самоактуалізація), В.Франкл (теоретичні положення про сенс життя людини та його роль у становленні особистості), Е.Фромм (авторитарна особистість), К.Ясперс (модель формування пізнання особистості) [14].

Особистість у філософському розумінні – аспект внутрішнього світу людини, що характеризується унікальністю та відкритістю; реалізується в самопізнанні й самотворенні людини й об'єктивується в артефактах культури [14, с. 457].

За В.Франклом, як зауважує у своїх працях Д.Райгородський, кожна особистість є унікальною,

кожна життєва ситуація виникає лише раз, а поведінка певної людини пов'язана саме з її неповторністю. Світ цінностей бачиться під кутом зору окремої особистості [9, с. 379–386].

Особистість у працях психологів К.Абульханової-Славської, Б.Ананьєва, Л.Виготського, О.Леонтьєва, В.М'ясищева, А.Петровського, С.Рубінштейна постає як єдність онтологічного, соціального й історичного досвіду людини [1; 2; 5; 11]. Згідно з їхніми поглядами, дитина в міру свого розвитку рухається до максимального розкриття якостей, закладених у ній природою, вбирає досвід людства, відтворює особливості соціуму, в якому живе. Тому завданням середньої освіти є створення умов для розгортання людської сутності кожного учня, формування нових якостей і характеристик.

Значний внесок у розроблення методології й теорії особистісно орієнтованої освіти зробили українські психологи (Г.Балл, І.Бех, Г.Костюк, В.Рибалка, В.Семиченко) і педагоги (І.Зязюн, В.Кремень, В.Лозова, О.Пехота, С.Сисоєва та ін.) [3; 4; 6; 8; 10; 12].

Сьогодні в Україні апробовано модель особистісно орієнтованого навчання С.Подмазіна, комбіновану систему М.Гузіка, програму «Крок за кроком» Н.Бібік, окремі аспекти цієї проблеми досліджують І.Єрмаков, О.Пехота, О.Савченко, А.Старева, М.Чобітько та ін.

Однак у психолого-педагогічній літературі недостатньо розкрито теоретико-методичні засади використання особистісно орієнтованого підходу в процесі підручникотворення, зокрема під час розроблення підручника з географії, і підвищення

ефективності навчання географії шляхом реалізації цього підходу. Саме за умови застосування особистісно орієнтованого підходу учень у навчально-виховному процесі є суб'єктом пізнання та спілкування, а розвиток особистості здійснюється з урахуванням її можливостей та інтересів, що сприяє глибшому й системному засвоєнню навчальних предметів, зокрема географії.

Актуальність дослідження полягає в необхідності оптимізувати впровадження вимог принципу гуманізації в освітньо-виховний процес загалом й навчання географії на засадах особистісно орієнтованого підходу зокрема.

Потреба упровадження особистісно орієнтованого підходу в навчальний процес визначається результатами аналізу накопиченого педагогами досвіду щодо застосування індивідуального підходу в процесі навчання предметів природничого циклу як самостійної педагогічної ініціативи, а також вивченням функціонування системи підвищення кваліфікації, в якій спостерігається невідповідність між вимогами кваліфікаційного стандарту до професіоналізму та наявною практикою підвищення кваліфікації вчителів загальноосвітньої школи.

Метою статті є обґрунтування теоретико-методичних засад особистісно орієнтованого підходу до організації навчально-виховного процесу під час вивчення предметів природничого циклу.

На нашу думку, важливим є оволодіння змістом географічної освіти на основі оптимального поєднання особистісно орієнтованого підходу до навчання з проблемним способом подання дидактично обробленої інформації визначеної галузі знань, необхідної для засвоєння. Це забезпечить учневі роль дослідника, творця, здатного до рефлексивного розгляду передумов власних дій. Наше завдання – за допомогою особистісно орієнтованого підходу до навчання предметів природничого циклу ввести особистість кожного учня в режим розвитку, активного пізнання законів і закономірностей навколишнього світу, творчого перетворення інформації, що надасть нового імпульсу його пізнавальної і творчої діяльності упродовж усього життя.

Успішна реалізація особистісно орієнтованого підходу можлива за умови змін: а) у меті й завданнях освіти (актуалізація особистісних і суб'єктних функцій учнів); б) у змісті освіти (освітній стандарт має враховувати особливості мотиваційної сфери та особистий досвід учня); в) у технологіях (вони мають забезпечити активізацію особистісних і суб'єктних функцій учнів та вчителів).

Виникає необхідність і в педагогічному моделюванні навчального процесу під час вивчення предметів природничого циклу відповідно до особистісно орієнтованого підходу, що зумовлено об'єктивними обставинами: розвиток сучасного суспільства потребує формування в людини не стільки типового, скільки яскраво індивідуального, що дає змогу їй залишатися самою собою у

швидкозмінному соціумі; за спостереженням психологів, сьогодні учням притаманна прагматичність мислення і дій, розкріпаченість, а це, зі свого боку, ставить перед педагогами завдання застосування нових підходів і методів у взаємодії з ними; сучасна школа потребує гуманізації стосунків дітей і дорослих, демократизації їхньої діяльності.

Актуальними є переорієнтація наукового знання як визначального і єдиного джерела змісту навчання; уніфікація змісту навчання відповідно до певного навчального предмета; переорієнтація задачного підходу до проектування змісту навчання на проблемний і творчо-пошуковий з метою надання особистісного смислу навчальній інформації.

У результаті цього роль учителя є різною залежно від завдання на кожному етапі навчання (носії інформації, порадник, консультант), що дає змогу розширити мету підготовки учня, не ототожнюючи її з темами навчальної програми. У такий спосіб уможливується формування змісту освіти з урахуванням не лише традиційних його компонентів (знань, вмінь і навичок), але й досвіду творчої пізнавальної діяльності та досвіду емоційно-ціннісного ставлення до навколишнього світу.

З огляду на наведене вище, можна зробити такі узагальнення: особистісно орієнтоване навчання ставить перед учителем завдання: розвинути індивідуальні пізнавальні здібності кожного учня, розкрити якісні характеристики та узгодити їх зі змістом освіти; максимально виявити, ініціювати, використати, «окультурити» індивідуальний (суб'єктний) досвід дитини; допомогти особистості пізнати себе, самовизначитися й самореалізуватися, а не формувати попередньо задані якості; «озброїти» учнів механізмами адаптації, саморегуляції, самозахисту; сформувати в них культуру життєдіяльності, яка дає можливість продуктивно будувати своє повсякденне життя, правильно визначати його спрямованість.

Змінюються й вимоги до змісту навчальних програм і підручників. Це зумовлюється тим, що духовна культура людства нині усвідомлюється не як сукупність готових знань, а як живий процес пошуку, відкриттів, протистояння ідей та їх взаємозв'язок. Без цього якісна шкільна освіта у XXI ст. неможлива.

Наведені міркування дають нам змогу виокремити й охарактеризувати такі *теоретико-методичні засади особистісно орієнтованого підходу до навчання під час вивчення предметів природничого циклу*:

1. *Формування предметної й загальної компетентності*, що допомагає вирішувати велику кількість завдань, передбачати мету діяльності та її результат. Поняття компетентності відображає цілісну сутність результату навчання на будь-якому рівні та в будь-якому аспекті. Педагогічна та психологічна думка репрезентує поняття цілісного образу світу, яке ми пов'язуємо з предметною компетентністю учня. Експлікантом цілісності є підпорядкування

всіх елементів, що її становлять, загальним, спільним для всіх елементів знань закономірностям.

Для образу світу ці закономірності мають становити підґрунтя парадигми наукового мислення, щоб слугувати як основою цілісності знань про світ, так і умовою наукового розв'язання проблем, що виникають. Якщо компетентність відбиває цілісність та інтегративну сутність навчання на будь-якому рівні та в будь-якому аспекті, то образ світу є вихідним пунктом і результатом будь-якої пізнавальної діяльності.

У процесі природничої підготовки учнів значущим є пізнання світу через природничу картину, що ґрунтується на положеннях про зв'язок культури й цивілізації, творчий характер соціокультурної системи етносу, її національну означеність.

За такого підходу можна найбільш ефективно й результативно переорієнтувати освітню діяльність на творення людини як особистості, коли основним критерієм виділення освітнього простору постає широкий спектр освітньо-педагогічної діяльності у взаємодії з політичною, інформаційною, культурною, етнічною сферами, що пов'язує освітній простір з соціально-просторовими феноменами.

Одним із визначальних методичних компонентів комплексної технології особистісно орієнтованого навчання учнів природничих предметів є навчально-методичний комплекс, що вирішує питання інтелектуального виховання учнів, передбачає сформованість певних особистісних якостей, спрямованих на підвищення продуктивності інтелектуальної діяльності учнів. Зі свого боку, інтелектуальна ініціатива об'єднує пізнавальні та мотиваційні фактори діяльності й передбачає готовність виходити за межі стимульованої ззовні інтелектуальної діяльності.

Особистісно орієнтований підхід дає змогу здійснювати подання навчального матеріалу за принципом традиційного й проблемного викладу та досягти відповідності: коли відбувається зростання компетентності учня в предметній (природничій) галузі, у нього з'являється можливість для вияву ініціативи в різних видах діяльності; якщо відбувається розвиток творчих здібностей учня, то більш виразно виявляються риси індивідуальної своєрідності розумової діяльності.

Предметна й загальна компетентності забезпечують динаміку в подальшому навчанні, допомагають учням бути більш гнучкими і відповідати вимогам суспільства, сприяють їхньому саморозвитку, що забезпечує успішність випускників у подальшому житті.

2. *Формування змісту природознавчих знань як уявлення про територіальну (просторову) організацію певного соціуму на рівні «територія – час – людина», що має ознаки етно-ландшафтно-господарської цілісності, у межах якої простежується взаємозалежність між природними умовами, природними ресурсами й етносом, способами господарювання й духовними цінностями.*

Зазначимо, що за особистісно орієнтованого підходу до навчання предметів природничого циклу належна увага приділяється краєзнавчій освіті, яка сприяє національній самоідентифікації учня і найбільш повно виявляється в активному вивченні культури, історії, природи рідного краю.

Оволодіння краєзнавчими знаннями сприяє усвідомленню гармонійного співвідношення загальнолюдського й національного соціокультурного буття, яке яскраво виражається в національній культурі, що містить досвід осмислення загальнолюдської думки.

Сформовані знання не становлять окремої частини навчального плану, вони інтегруються до його змісту. Зокрема, методичні компоненти – паперовий та електронний підручники, атлас, практикум – забезпечують подання навчального матеріалу в такій послідовності блоків:

- **інформаційний блок** (теоретичний матеріал, який необхідно осмислити, щоб зрозуміти поставлену перед учнями проблему);

- **процесуально-результативний блок** (формування предметних (географічних) знань в учнів шляхом виконання завдань і вправ пізнавального, частково-пошукового і проблемного характеру).

Технологія реалізації особистісно орієнтованого підходу до навчання предметів природничого циклу дає змогу розвивати, окрім предметної, інформаційну, соціокультурну й комунікативну компетенції.

3. *Урахування нового смислового наповнення особистісно орієнтованого підручника в контексті сучасної системи освіти й виховання особистості, котра зростає. Логіко-дидактичний аналіз навчального матеріалу ми розглядаємо як одну з важливих передумов формування активної особистості.*

4. *Виклад навчального матеріалу відповідно до алгоритму розв'язання проблемних задач різних типів.* Будь-яка проблема знаходить своє вираження у формі питання. Саме питання стимулює пізнавальну діяльність індивіда, спонукаючи до здійснення розумових дій (аналізу, синтезу, порівняння, зіставлення, узагальнення, аналогії, доведення, спростування тощо). Щоб встановити, за яких умов сформульоване питання має проблемний характер, варто визначити, здійснення яких дій або операцій воно потребує від учнів. Саме не так результат, як сутність, етапи і ланцюжки пізнавального пошуку, пов'язаного з розв'язуванням задачі, характеризують проблемність питання.

Наприклад, рубрики **«Вирішуємо проблеми»**, **«Географічна задача»** допомагають озброїти учнів засобами подання і засвоєння знань та забезпечити спілкування і розв'язування пізнавальних задач за допомогою мовлення, читання, написання, креслення тощо. Рубрика **«Запитання і завдання»** розкриває правила складання і перетворення географічних символів, термінів, формул, графіків, схем тощо.

Під час розроблення методичних компонентів (атласу, практикуму) у межах особистісно орієнтованого підходу враховано роль геометричних образів у процесі розв'язування географічних задач. Коли учні розв'язують задачі, відчуття розуміння з'являється в них тільки в тому разі, якщо вони здатні одночасно і уявити, і описати ситуацію, про яку йдеться. Тому необхідно пропонувати їм здійснювати переклад задачної інформації, що подана словесно або за допомогою формул, атласів, мовою образів та навпаки. Це сприятиме осмисленню географічної ситуації і зробить контрольованим хід розв'язування. Створення образів за словесним (або формульним) описом сприяє виникненню ідеї розв'язування географічної задачі.

Розв'язування учнями географічних задач дає змогу всебічно розкривати географічні поняття, свідомо засвоювати терміни, набувати досвіду «бачення» географічних залежностей тощо. Відповідь має отримуватися тільки після усвідомлення учнем задачі, а не механічно, коли він робить певні обчислення за відомим алгоритмом, не заглиблюючись у його суть. Формуванню такого «бачення» сприяють задачі, ілюстровані малюнками, графіками, схемами, діаграмами, фотознімками, а також ті, що вимагають побудувати «картинку» за певними даними, наведеними в умові.

Окреслимо **перспективність подальшого розроблення порушеної проблеми.**

Упровадження особистісно орієнтованого підходу до навчання предметів природничого циклу максимально узгоджується зі сформульованими в Державному стандарті базової і повної середньої освіти й навчальній програмі з географії освітніми цілями й завданнями і має бути пріоритетним у навчально-методичній та науковій діяльності не лише вчених, учителів географії, але й фахівців з інших (суміжних) дисциплін.

У подальших дослідженнях на науковий розгляд заслуговують питання за такими напрямками:

- розроблення загальної концепції особистісно орієнтованих підручників з географії в системі неперервної природничої освіти з метою вирішення педагогічних питань, пов'язаних із розвитком і формуванням природничих знань;

- упровадження інформаційно-комунікаційних технологій у процесі організації навчальної діяльності учнів засобами електронних навчальних матеріалів;

- професійна підготовка вчителів до використання на практиці в загальноосвітній школі новітніх підручників, в основу яких покладено проблемний спосіб подання навчального матеріалу, зокрема із застосуванням електронних засобів навчання географії;

- розроблення та вдосконалення надійного інструментарію діагностики і методичного забезпечення підвищення рівня предметної компетентності учнів у процесі вивчення географії;

- наступність у навчальному процесі в межах основної школи щодо формування предметної

компетентності учнів під час вивчення природничих дисциплін.

Література

1. *Ананьев Б.Г.* Человек как предмет познания / Б.Г. Ананьев. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1968. – 339 с.
2. *Выготский Л.С.* Психология искусства / Лев Семёнович Выготский. – М.: Искусство, 1986. – 573 с.
3. *Костюк Г.С.* Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г.С. Костюк. – К.: Рад. школа, 1989. – 608 с.
4. *Кремень В.Г.* Вища освіта і наука – пріоритетні сфери розвитку суспільства у XXI столітті / Василь Григорович Кремень // Вища школа. – 2002. – № 4–5. – С. 18–23.
5. *Леонтьев А.Н.* Педагогическое общение / Алексей Николаевич Леонтьев. – М.: Знание, 1979. – 46 с.
6. *Лозова В.І.* Педагогіка. Розділ «Дидактика»: навч.-метод. посіб. [для викл., аспірантів, студ. пед. ін-тів, учителів шкіл] / В.І. Лозова, П.Г. Москаленко, Г.В. Троцко. – К.: ІСДОУ, 1993. – 140 с.
7. *Надтока О.Ф.* Географія: [підручник для 9 кл. загальноосв. навч. закл.] / О.Ф. Надтока, О.М. Топузов. – К.: Світ знань, 2009. – 224 с.: іл., карти.
8. *Пехота О.М.* Індивідуалізація професійно-педагогічної підготовки вчителя: автореф. дис. ... докт. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / О.М. Пехота. – К., 1997. – 52 с.
9. *Райгородский Д.Я.* Психология личности: хрестоматия / Д.Я. Райгородский. – Самара: БАХРАХ, 1999. – Т.1. – [2-е изд.]. – 1999. – 448 с.
10. *Рибалка В.В.* Особистісний підхід у профільному навчанні старшокласників: монографія / В.В. Рибалка; за ред. Г.О. Балла. – К.: Деміур, 1998. – 160 с.
11. *Рубинштейн С.Л.* Проблемы общей психологии / Сергей Львович Рубинштейн. – М.: Педагогика, 1976. – 416 с.
12. *Сисоева С.О.* Педагогічна творчість: монографія / С.О. Сисоева. – Х.; К.: Каравела, 1998. – 150 с.
13. *Топузов О.М.* Географія материків і океанів: [підручник для 7 кл.] / О.М. Топузов, О.Ф. Надтока, Т.Г. Назаренко, Л.П. Вішнікіна. – К.: Світ знань, 2008. – 292 с.: іл., карти.
14. *Філософський* енциклопедичний словник: довідк. вид. / [авт.-уклад. П.Н. Федосєєв, С.М. Ковальов]. – К.: Абрис, 2002. – 1200 с.

Анотації

Олег ТОПУЗОВ

Теоретико-методичні засади особистісно орієнтованого навчання предметів природничого циклу

У статті наголошується на необхідності оптимізувати впровадження вимог принципу гуманізації в освітньо-виховний процес у цілому й навчання географії на основі особистісно орієнтованого підходу зокрема. Обґрунтовуються теоретико-методичні засади особистісно орієнтованого підходу до організації навчально-виховного процесу під час вивчення предметів природничого циклу.

Ключові слова: особистісно орієнтований підхід, особистість, навчання предметів природничого циклу.

Олег ТОПУЗОВ

Теоретико-методические основы личностно ориентированного обучения предметам природо-ведческого цикла

В статье акцентируется внимание на необходимости оптимизировать внедрение требований принципа гуманизации в образовательно-воспитательный процесс в целом и обучение географии на основе личностно ориентированного подхода в частности. Обосновываются теоретико-методические принципы личностно ориентированного подхода к организации учебно-воспитательного процесса при изучении предметов природо-ведческого цикла.

Ключевые слова: личностно ориентированный подход, личность, обучение предметам природо-ведческого цикла.

Oleg TOPUZOV

Theoretical and methodological foundations of individual-oriented learning the subjects of natural cycle

The article emphasizes the need to optimize the implementation of the requirements of the principle of humanization in education and training process in general and teaching of geography on the basis of individual-oriented approach in particular. Justified by theoretical and methodological foundations of individual-oriented approach to organizing the educational process at the time of the study the subjects of natural cycle.

Keywords: individual-oriented approach, personality, learning the subjects of natural cycle.

Стандарти фахової підготовки у системі вищої освіти України: напрями вдосконалення

Світлана СТРИЛЕЦЬ,

кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри дошкільної та початкової освіти Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка

Модернізація системи вищої освіти України – один із пріоритетних напрямів розвитку нашого суспільства. Фахова підготовка в галузі вищої освіти має здійснюватися відповідно до національних потреб і тенденцій євроінтеграції. З огляду на це, спробуємо описати актуальні зміни в системі освітніх стандартів вищої школи.

Мета нашого дослідження – висвітлити своєрідність гуманістично спрямованих освітніх стандартів нового покоління в Україні та окреслити проблеми в системі освітніх стандартів вищої школи, простежити загальну відповідність інновацій особливостям національної системи освіти.

Проблема відбору, структуризації змісту освітніх стандартів посідає одне з центральних місць у сучасній педагогіці, тому привертає до себе увагу широкого кола дослідників. Усе частіше вона вивчається з соціально-педагогічного, філософського поглядів (В.Андрущенко, В.Байденко, В.Беспалько, І.Бех, І.Зязюн, В.Лутай, Н.Ничкало, В.Петренко, Н.Фоменко). Останнім часом до освітніх стандартів ставляться такі три вимоги: збереження і примноження національних освітніх традицій; підпорядкування сучасним суспільним, економічним, політичним

законам у контексті розвитку світових освітніх систем; інноваційність. Крім того, науковці переконують, що «поняття стандартів освіти перебуває у тісному зв'язку з такими категоріями, як «якість освіти», «ефективність професійної діяльності», «моніторинг якості освіти», що підкреслює стратегічне завдання удосконалення системи контролю й оцінки якості освіти та наголошує на необхідності порівняння досягнутого рівня освіти з певним етапом, роль якого й відведена стандарту освіти» [6, с. 207].

Потреби сучасного суспільства в поліпшенні якості вищої освіти, підвищенні конкурентоспроможності випускників вищих навчальних закладів, зокрема східноєвропейських, на європейському ринку праці спонукали провідні університети Європи об'єднати свої зусилля в рамках укладеної